

- Симкин Г.Н. (1983): Типологическая организация и популяционный филогенез песни у птиц. - Бюл. МОИП. Отд. биол. 88 (1): 15-27.
- Симкин Г.Н., Ильичев В.Д. (1965): Географическая изменчивость голоса животных как эволюционная и экологическая проблема. - Зоол. журн. 44 (4): 483-493.
- Симкин Г.Н., Штейнбах М.В. (1988): Песня зяблика и вокальные микрогруппировки у птиц. - Орнитология. 23: 175-182.
- Тихонов А.В. (1986): Акустическая сигнализация и экология поведения птиц. М.: МГУ. 1-236.
- Тихонов А.В. (1987): Акустическая сигнализация и поведение птиц: Теоретические и прикладные аспекты. - Автореф. ... докт. биол. наук. М.: МГУ. 1-22.
- Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2003): Предварительные данные о разнообразии и сезонной изменчивости элементов песни зяблика в Каневском природном заповеднике. - Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття. Мат-ли конфер., присвяч. 80-річчю Канівського природного заповідника, м. Канів, 9-11 вересня 2003 р. Канів. 310-312.
- Яблоновська-Грищенко С.Д. (2003): Вплив сильних шумів на пісню зяблика *Fringilla coelebs*. - Пріоритети орнітологічних досліджень. Львів - Кам'янець-Подільський. 192-193.
- Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2005): Каталог песен зяблика Каневского природного заповедника. - Запов. справа в Україні. 11 (1): 39-45.
- Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2006): Типологизация элементов песен зяблика (*Fringilla coelebs*). - Тез. XII Междунар. орнитол. конф. Северной Евразии. Ставрополь. 592-594.
- Яблоновська-Грищенко С.Д. (2006а): Деякі спостереження за парцелями зяблика на території Канівського природного заповідника. - Запов. справа в Україні. 12 (1): 63-66.
- Яблоновська-Грищенко С.Д. (2006б): Про сценарії внутрішньовидових пісенних переключок у зяблика. - Авіфауна України. 3: 68-73.
- Яблоновська-Грищенко С.Д. (2007): Пісенні діалекти зяблика на території Лісової та Лісостепової зон України і Українських Карпат. - Тези Міжнародної конфер. "Біологія XXI століття: теорія, практика, викладання", Черкаси, 1-4 квітня 2007 р. Київ. 269-270.
- Яблоновська-Грищенко С.Д. (2008): Просторова та часова мінливість пісні зяблика (*Fringilla coelebs coelebs* L.) на території Лісової та Лісостепової зон України та Українських Карпат. - Дис. ... канд. біол. наук. Київ. 1-227.
- Яблоновська-Грищенко С.Д., Грищенко В.М. (2006): До питання стабільності територіальних комплексів типів пісень зяблика. - Запов. справа в Україні. 12 (2): 53-58.
- Яблоновская-Грищенко Е.Д., Грищенко В.Н. (2007а): Связь между зарегистрированным количеством типов песен и количеством записанных особей у зяблика. - Запов. справа в Україні. 13 (1-2): 69-72.
- Яблоновская-Грищенко Е.Д., Грищенко В.Н. (2007б): Диалекты песни зяблика на территории Лесной и Лесостепной зон Украины и региона Украинских Карпат. - Беркут. 16 (1): 111-122.
- Martens J., Vühner J., Hammerschmidt K. (2000): Calls of the Jungle Crow (*Corvus macrorhynchos* s.l.) as a taxonomic character. - J. Ornithol. 141 (3): 275-284.
- Wallschläger D. (1984): Ein bioacustischer Beitrag zur Systematic paläarktischer Motacillidae. II. Gesänge und Rufe der Gattung *Anthus*. - Annalen für Ornithologie. 8: 37-56.
- Yablonska-Grishchenko E.D. (2006): Semi-quantitative method of song similarity analysis on an example of Chaffinch songs in Ukraine. - Berkut. 15 (1-2): 197-203.

ІСТОРІЯ ТА СТАН ВИВЧЕННЯ МІРІАПОДОФАУНИ КАНІВСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА

О.В. Кос'яненко, М.Г. Чорний
Канівський природний заповідник

Незважаючи на важливу роль, яку відіграють диплоподи як первинні деструктори органічних решток у ґрунтоутворенні, а хілоподи, внаслідок своєї хижацької діяльності, у формуванні ґрунтових комплексів безхребетних, вони є одними з найменш вивчених груп членистоногих в Україні.

У Канівському заповіднику вперше дослідження багатоніжок були проведені О.П. Кришталем (1947, 1949), який, базуючись на аналізі матеріалів, зібраних у 1936 р., відмітив для заповідника і його околиць 6 видів диплопод (табл. 1): *Rossiulus strandi* Attems, 1927 (= *R. kessleri* (Lohmander, 1927)), *Chromatoiulus transsilvanicus kievensis* Lohmander, 1928 (= *M. kievense* (Lohmander, 1928)), *Brachiulus jawlowskii* Lohmander, 1928, *Unciger foetidus* (C. L. Koch, 1838), *Leptoiulus trilobatus* (Verhoeff, 1894), *Polyzonium germanicum* Brandt, 1837 і 8 видів хілопод (табл. 2): *Pachymerium ferrugineum* C. L. Koch, 1835, *Monotarsobius crassipes* L. Koch, 1862, *Geophilus flavidus* (C. L. Koch, 1847), *Geophilus eremophilus* Lignau, 1933, *Shendyla nemorensis* (C. L. Koch, 1837), *Scolioplanes incola-vallis* (Crystal, 1949), *Lithobius sp. 1*, *Lithobius sp. 2*. Для вказаних видів була наведена характеристика постаційного розміщення в заповіднику та його околицях.

Так, на лучних терасах виявлено 3 види диплопод: *B. jawlowskii* Lohm., *L. trilobatus* Verh. та 4 види хілопод *P. ferrugineum* C. L. K., *M. crassipes* L. K., *G. ere-*

mophilus Lign., *Lithobius sp.* Домінуючою групою серед багатоніжок виявились представники ряду Chilopoda – *P. ferrugineum* C. L. K., та *M. crassipes* L. K.

В лісо-яружній частині заповідника знайдено 4 види диплопод: *R. kessleri* (Lohm.), *M. kievense* (Lohm.), *U. foetidus* (C. L. K.), *P. germanicum* Brandt та 5 видів хілопод – *M. crassipes* L. K., *Lithobius sp. S. nemorensis* (C. L. K.), *G. flavidus* (C. L. K.), *S. incola-vallis* Cr. Найбільш чисельними були представники ряду Diplopoda – домінували *R. kessleri* (Lohm.) та *C. kievense* (Lohm.). Серед хілопод домінували *G. flavidus* (C. L. K.), *M. crassipes* L. K. та *S. nemorensis* (C. L. K.).

В роботі І.Є. Локшиної (1969) для Канівського заповідника і його околиць наводяться 6 видів і підвидів диплопод: *Polydesmus montanus ukrainicus* Lohmander, 1928, *Leptoiulus proximus* (Němec, 1896), *Unciger transsilvanicus* Verhoeff, 1899, *Megaphyllum projectum kochi* (Verhoeff, 1907), *R. kessleri* (Lohm.), *P. germanicum* Brandt.

Після практично 50-річної перерви в заповіднику почалося комплексне вивчення двопарноногих та губоногих багатоніжок. На протязі 1987–1989 рр. вперше проведена повна інвентаризація диплопод та хілопод заповідника, з'ясований характер їх розподілу в біотопах, досліджена сезонна динаміка чисельності, динамічної щільності та біомаси в найбільш типових біотопах заповідника, вивчений розподіл багатоніжок за

Таблиця 1.

Список видів двопарноногих багатоніжок Канівського природного заповідника (за літературними та нашими даними)

Таксон	Статус	1	2	3	4	5	6	7
Ряд Polyxenida								
Родина Polyxenidae								
1 <i>Polyxenus lagurus</i> (Linnaeus, 1758)	3	-	+	+	+	+	+	+
Ряд Glomerida								
Родина Glomeridae								
2 <i>Glomeris hexasticha</i> Brandt, 1833	M	-	+	+	+	+	+	+
3 <i>Glomeis connexa</i> (C. L. Koch, 1847)	3	-	+	+	+	+	+	+
4 <i>Trachysphaera costata</i> (Waga, 1857)	3	-	-	-	-	-	-	+
Ряд Polyzoniida								
Родина Polyzoniidae								
5 <i>Polyzonium germanicum</i> Brandt, 1837	3	+	+	+	+	+	+	+
Ряд Chordeumatida								
Родина Mastigophorophyllidae								
6 <i>Mastigona bosniensis</i> (Verhoeff, 1897)	P	-	-	-	+	+	+	+
Ряд Polydesmida								
Родина Polydesmidae								
7 <i>Brachydesmus superus</i> Latzel, 1884	ДР	-	+	+	+	+	+	-
8 <i>Polydesmus complanatus</i> (Linnaeus, 1758)	M	-	+	+	+	+	+	+
9 <i>P. montanus ukrainicus</i> Lohmander, 1928	P	-	+	+	+	+	+	+
10 <i>Schizoturanus dmitriewi</i> (Timotheew, 1897)	3	-	+	+	+	+	+	+
11 <i>Polydesmus denticulatus</i> C.L.Koch, 1847		-	+	-	-	-	-	-
Родина Paradoxosomatidae								
12 <i>Strongylosoma stigmatosum</i> (Eichwald, 1830)	3	-	+	+	+	+	+	+
13 <i>Oxidus gracilis</i> Cook, 1911	ДР	-	+	-	+	+	+	-
Ряд Julida								
Родина Blaniulidae								
14 <i>Nopoiulus kochii</i> (Gervais, 1847)	3	-	+	+	+	+	-	+
15 <i>Proteroiulus fuscus</i> (Am Stein, 1857)	P	-	-	-	+	+	-	+
16 <i>Choneulus palmatus</i> (Němec, 1895)		-	-	+	-	-	-	-
Родина Julidae								
17 <i>Brachyiulus jawlowskii</i> Lohmander, 1928	P	+	-	+	-	+	+	-
18 <i>Cylindroiulus britannicus</i> (Verhoeff, 1891)	ДР	-	-	+	+	+	-	-
19 <i>C. burzenlandicus</i> Verhoeff, 1907	M	-	-	+	+	+	+	+
20 <i>Megaphyllum silvaticum silvaticum</i> Verhoeff, 1898 (<i>Megaphyllum projectum kochi</i> (Verhoeff, 1907))	M	-	+	+	+	+	+	+
21 <i>M. kievense</i> (Lohmander, 1928)	3	+	+	+	+	+	+	+
22 <i>M. sjaelandicum</i> (Meinert, 1868)	ДР	-	+	+	+	+	+	+
23 <i>M. unilineatum</i> (C.L.Koch, 1838)(= <i>Chromatoiulus unilineatus</i> (C.L.Koch, 1838))		-	+	-	-	+	-	-
24 <i>Leptoiulus proximus</i> (Němec, 1896)	M	-	+	+	+	+	+	+
25 <i>Leptoiulus minutus</i> (Porat, 1889)		-	+	-	-	-	-	-
26 <i>Leptoiulus trilobatus</i> (Verhoeff, 1894)		+	-	-	-	-	-	-
27 <i>Microiulus laeticollis mierzeyewski</i> (Jawłowski, 1925)		-	+	-	-	-	-	-
28 <i>Rossiulus kessleri</i> (Lohmander, 1927)	M	+	+	+	+	+	+	+
29 <i>Ommantoiulus sabulosus</i> (Linnaeus, 1758) (= <i>Schizophyllum sabulosum</i> (Linnaeus, 1758))		-	+	-	+	-	-	-
30 <i>Unciger transsilvanicus</i> Verhoeff, 1899	M	-	+	+	+	+	+	+
31 <i>Unciger foetidus</i> (C.L.Koch, 1838)		+	-	-	-	-	-	-
Родина Nemasomatidae								
32 <i>Nemasoma varicorne</i> C. L. Koch, 1847	3	-	+	+	+	+	+	+

Примітка: ДР - дуже рідкісний, Р - рідкісний, 3 - звичайний, М - масовий; 1 - Кришталь, 1947, 1949, 2 - Літопис природи, 1987 р., 3 - Літопис природи, 1989 р., 4 - Літопис природи, 1990 р., 5 - Черный, 1990 (дисертація), 6 - Черный, Головач, 1993, 7 - наші дані станом на 2007 р.

грунтовими горизонтами та особливості біології деяких фонових видів. Найбільш детально вивчені популяції фонових видів диплопод *L. proximus* (Něm.) і *R. kessleri* (Lohm.) (Чорний, 1991, 1992). В роботах наведе-

ні дані щодо сезонної динаміки чисельності, динамічної щільності та вікової структури популяцій згаданих видів за 2 роки, які свідчать про зміну цих показників у різні роки.

Результати цих досліджень відображені у Літописах природи Канівського заповідника та публікаціях (Черный, 1988, 1989; Чорний, 1991; Черный, 1992; Чорний, 1992; Черный, Головач, 1993). З 1987 р. у Літописі природи виділено окремих підрозділ у розділі "Спостереження за комахами" та у розділі "Наукові дослідження", де відображаються всі дослідження багатоніжок у заповіднику. В Літописі природи за 1989 р. були виділені види, які планувалося використати як види-індикатори для постійного фауністичного моніторингу. Але, на жаль, це не мало подальшого розвитку і систематичний моніторинг за цими видами не проводився.

У 1995 р. проведені лабораторні дослідження по вивченню харчування двопарноногих багатоніжок в Канівському заповіднику. Для дослідів було взято 4 види диплопод, найбільш поширених в заповіднику: *M. projectum kochi* (Verh.), *C. burzenlandicus* Verh., *L. proximus* (Něm.), *U. transsilvanicus* Verh. і листяний опад трьох видів дерев: граба звичайного, берези повислої, клена гостролистого (Косьяненко, Черный, 1996). За результатами досліджень проаналізовано ступінь конкуренції між цими видами. Виявлено, що різний характер харчової активності та преферендуму, спроможність переключатись з одного виду корму на інший, сприяють зменшенню видової конкуренції диплопод за доступний харчовий субстрат, що дозволяє близь-

ким за екологією видам займати однакові біотопи.

Незважаючи на достатньо добру вивченість багатоніжок заповідника, дані щодо біології та екології популяції не тільки рідкісних, але й більшості фонових видів багатоніжок заповідника неповні.

У зв'язку із цим, та за наявності відповідних спеціалістів, з 2002 р. в Літописі природи виділений окремий розділ і розпочато дослідження стану і динаміки популяції деяких фонових та рідкісних видів багатоніжок Канівського заповідника, які є важливою ланкою в більшості екосистем заповідника.

Для цього в 2001 р. була проведена повторна інвентаризація диплопод і хілопод заповідника (через 10 років з часу останньої інвентаризації). В результаті список багатоніжок поповнився 1 новим родом геофілід з двома видами *Strigamia acuminata* (Leach, 1915), *S. crassipes* (C. L. Koch, 1835), 1 видом кістянок *L. nigrifrons* Latzel, Haase, 1880 і 1 новим родом і видом диплопод *Trachysphaera costata* (Waga, 1897).

Для моніторингу виділені фонові види – *Glomeris hexasticha* Brandt, *L. proximus* (Něm.), *U. transsilvanicus* Verh., *P. complanatus* (L.), *C. burzenlandicus* Verh., *R. kessleri* (Lohm.), *Lithobius forficatus* (L.), *Cryptops hortensis* (Don.); рідкісні – *P. montanus ukrainicus* Lohm., *Mastigona bosniensis* (Verh.), *S. acuminata* (Leach), *S. crassipes* (C. L. K.).

Зміни у складі фауни багатоніжок Канівського заповідника за період 1936–2007 рр.

З 1936 р., коли були проведені перші дослідження багатоніжок в заповіднику, до даного часу відбулися істотні зміни міріаподофауни заповідника.

Після 1936 р. не зафіксовані в заповіднику диплоподи *L. trilobatus* Verh., *U. foetidus* (C. L. K.), хілоподи *S. incola-valis* (Cr.), *G. flavidus* (C. L. K.) та *G. eremophilus* Lign. Більшість цих багатоніжок відмічені на о. Заріччя, який потрапив у зону затоплення Канівського водосховища і в 1973 р. був остаточно затоплений. Тому, на перший погляд, однією із причин зникнення цих ви-

Таблиця 2.

Список видів губоногих багатоніжок Канівського природного заповідника (за літературними та нашими даними)

Таксон	Статус	1	2	3	4	5
Ряд Lithobiomorpha						
Родина Lithobiidae						
1 <i>Lithobius forficatus</i> (Linnaeus, 1758)	М	-	+	+	+	+
2 <i>L. lapidicola</i> Meinert, 1872 (= <i>L. pusillus</i> Latzel, 1880)	ДР	-	+	+	+	-
3 <i>L. lucifugus</i> L. Koch, 1862	3	-	+	+	+	+
4 <i>L. melanops</i> Newport, 1845	ДР	-	+	+	+	-
5 <i>L. mutabilis</i> L. Koch, 1862	М	-	+	+	+	+
6 <i>L. pelidnus</i> Haase, 1880	ДР	-	+	+	+	-
7 <i>L. proximus</i> Sseliwanoff, 1878	3	-	+	+	+	+
8 <i>L. cyrtopus</i> Latzel, 1880	Р	-	-	-	+	+
9 <i>L. erythrocephalus</i> C. L. Koch, 1847	3	-	-	-	+	+
10 <i>L. viriatus</i> Sseliwanoff, 1880	Р	-	-	-	+	-
11 <i>L. nigrifrons</i> Latzel, Haase, 1880	3	-	-	-	-	+
12 <i>Monotarsobius dubosqui</i> Brölemann, 1896	ДР	-	+	+	+	-
13 <i>M. crassipes</i> L. Koch, 1862	3	+	+	+	+	+
14 <i>M. curtipes</i> C. L. Koch, 1847	М	-	+	+	+	+
15 <i>M. aeruginosus</i> L. Koch, 1862	ДР	-	+	+	+	+
Ряд Geophilomorpha						
Родина Geophilidae						
16 <i>Arctogeophilus macrocephalus</i> Folkmanova, Dobroruka, 1960	М	-	+	+	+	+
17 <i>Clinopodes escherichii</i> (Verhoeff, 1896)	3	-	+	+	+	+
18 <i>Geophilus proximus</i> C. L. Koch, 1847	3	+	+	+	+	+
19 <i>G. insculptus</i> Attems, 1895	ДР	-	-	-	+	-
20 <i>G. flavidus</i> (C. L. Koch, 1847)		+	-	-	-	-
21 <i>Geophilus eremophilus</i> Lignau, 1933						
22 <i>Pachymerium ferrugineum</i> C. L. Koch, 1835	3	+	+	+	+	+
Родина Linotaeniidae						
23 <i>Strigamia crassipes</i> (C.L. Koch, 1835)	Р	-	-	-	-	+
24 <i>S. acuminata</i> (Leach, 1915)	Р	-	-	-	-	+
25 <i>Strigamia (Scolioplanes) incola-vallis</i> (Crystal, 1949)		+	-	-	-	-
Родина Schendylidae						
26 <i>Schendyla nemorensis</i> (C. L. Koch, 1837)	М	+	+	+	+	+
Ряд Scolopendromorpha						
Родина Cryptopidae						
27 <i>Cryptops hortensis</i> Donovan, 1810	3	-	-	-	+	+

Примітка: 1 - Кришталь, 1947, 1949, 2 - Літопис природи, 1988 р., 3 - Літопис природи, 1990 р., 4 - Черный, 1990 (дисертація), 5 - наші дані станом на 2007 р.

дів може бути затоплення цього острова. Але, в зв'язку з тим, що на інших островах та прилеглих територіях заповідника, а також в Середньому Придніпров'ї (де з 2003 р. проводяться детальні дослідження), ці види не були знайдені, а також те, що на той час систематика міріапод знаходилась в стані становлення, і часто один вид мав до кілька десятків підвидів і форм, на нашу думку, це було помилкове визначення.

Види-домінанти, які вказував О. П. Кришталь (1949) для лісо-яружної частини заповідника *R. kessleri* (Lohm.) та *M. kievense* (Lohm.) в лісових ценозах заповідника замінили *L. proximus* (Nmm.), *M. projectum kochi* (Verh.), *U. transsilvanicus* Verh., *C. burzenlandicus* Verh.

На даний час *R. kessleri* (Lohm.) домінує лише на лучно-степових ділянках, в лісових ценозах заповідника його чисельність незначна.

M. kievense (Lohm.) в 1987–1990 рр. був нечисельний, максимальна щільність не перевищувала 3 ос./м². Станом на 2007 р. нами цей вид зафіксований лише в охоронній зоні заповідника. Зараз в лісових ценозах домінує інший вид цього роду – *M. projectum kochi* (Verh.).

Серед хілопод в лісових ценозах заповідника домінантами виступають *M. curtipes* С. Л. К., *S. nemorensis* (С. Л. К.), *A. macrocephalus* Folkm., Dobr., *G. proximus* С. Л. К.

Види *P. ferrugineum* С. Л. К. та *M. crassipes* Л. К., які вказувались О. П. Кришталею (1947) як найбільш чисельні в лісо-яружній частині заповідника, нині в більшості ценозів виступають субдомінантами, або зустрічаються в незначній кількості. *P. ferrugineum* С. Л. К. домінує лише на лучно-степових ділянках заповідника та в дубово-соснових і соснових ценозах Зміїних островів.

Після 1990 р. в заповіднику не зареєстровані диплоподи: *Ommantoiulus sabulosus* (L.), *M. unilineatum* (С. Л. К.), *P. denticulatus* С. Л. К., *M. laeticollis mierzewski* (Jawl.), *L. minutus* Porat, *C. palmatus* Něm., *C. britannicus* (Verh.), *O. gracilis* Cook, *B. jawlowskii* Lohm. та хілоподи: *L. lapidicola* Mein (= *L. pusillus* Latz.), *L. melanops* Newport, *L. pelidnus* Haase, *L. viriatus* Ssel., *M. dubosqui* Bröl., *G. insculptus* Att.

Стан вивчення популяцій рідкісних видів багатоніжок заповідника

***Brachydesmus superus*.** Вид-убіквіст, тяжіє до антропогенних ландшафтів. Відмічений у 1987 р. – 1 самець у підстилці дубняка сосново-злакового і 1 самиця під корою стовбура граба в грабняку осоковому нагірної частини заповідника. З того часу в заповіднику не реєструвався.

***Brachyiulus jawlowskii*.** Евритоп, легко синантропізується. Вперше відмічений в заповіднику у 1936 р. в заплавних дібровах о. Заріччя (Кришталь, 1949). В 1988–1989 рр. 3 самиці знайдені в ґрунті грабняка яглицевого (Черный, Головач, 1993). З того часу в заповіднику не реєструвався.

***Oxidus gracilis*.** Вид тропічного походження і на території України зустрічається в закритих ґрунтах. Лише в заповіднику була відмічена популяція, яка живе у відкритому ґрунті. У 1988 р. знайдено 3 самці в підстилці акацієвника чистотілового (Черный, 1988; Чорний, 1992). З того часу в заповіднику не відмічався.

***Proteroiulus fuscus*.** Вперше відмічений у 1990 р. – 2 самиці під корою трухлявого пня в сосняку злаковому. Постійно реєструється в гнилій деревині на Зміїних островах.

***Megaphyllum sjaelandicum*.** Вважався рідкісним у заповіднику видом. Поодинокі особини відмічались лише на Зміїних островах. У 2002 р. на о. Круглик знайдено чисельну популяцію цього ківсяка. В конуси для відлову землерийок за 9 днів (з 12.08 до 20.08) в аморфниках потрапило – 331 самець, 152 самиці, 41 juv (64,7

екз./10 пастко-діб), на заливних луках – 154 самців, 355 самиць, 5 juv, (57,1 екз./10 пастко-діб). Особини цього виду були знайдені практично в усіх біоценозах острова в підстилці, ґрунті (0–10 см), під поваленими деревами. Більш детальні дослідження виявили, що даний вид є фоновим у лісових ценозах лівобережжя Дніпра.

***Cylindroiulus britannicus*.** Антропохор. Знайдений лише в 1987 р. – 1 самиця в підстилці дубняка сосново-злакового, ур. Топило. З того часу в заповіднику не відмічався.

***Polydesmus montanus ukrainicus*.** Ендемік Лісостепу України, рідкісна лісова форма, занесений до Червоної книги України. В заповіднику зустрічається переважно в підстилці і гнилій деревині на схилах і дні ярів. На даний час закладена моніторингова площа у кв. 18, де знайдена стабільна і чисельна популяція цього багатозв'язу, за якою проводяться щорічні спостереження.

***Mastigona bosniensis*.** Спочатку в заповіднику наводився вид *M. bosniensis* (Verhoeff, 1897) (Черный, 1992; Чорний, 1992), але у визначнику “Двупарноногие многоножки равнинных территорий Украины” (Черный, Головач, 1993) для рівнинної території України, і заповідника зокрема, вказується *M. vikorlatica* (Attems, 1899) і припускається, що всі вказівки *M. bosniensis* для рівнинної території України насправді відносяться до *M. vikorlatica*. В 2003 р. нами були відловлені самці. Всі самці за будовою гоноподій належали до *M. bosniensis* і значно відрізнялись від *M. vikorlatica*. Таким чином, остаточно з'ясовано, що в заповіднику мешкає саме *M. bosniensis*. З 2003 р. проводиться постійний моніторинг за цим видом.

***Strigamia crassipes*.** Вперше відмічений у 2001 р. Поодинокі особини зустрічаються переважно в підстилці і гнилій деревині на схилах і дні ярів. На даний час проводиться щорічний моніторинг за станом популяції цього виду.

***Strigamia acuminata*.** Вперше відмічений в 2001 р. Зустрічається переважно в підстилці і гнилій деревині у вологих мікростаціях, частіше на схилах і дні ярів. На даний час проводиться щорічний моніторинг за станом популяції цього виду. На відміну від попереднього виду, в окремі роки чисельність цієї геофіліди досягає 2 ос./м².

Інші рідкісні види губоногих багатоніжок – *L. lapidicola* Mein., *L. melanops* Newport, *L. pelidnus* Haase, *L. viriatus* Ssel. та *M. dubosqui* Bröl., *G. insculptus* Att. поодинокі особини яких були вперше відмічені в заповіднику у 1987–1990 рр., з того часу на його території не зафіксовані.

Висновки

1. За весь період вивчення міріаподофауни Канівського природного заповідника на його території зафіксовано 32 види та підвиди двопарноногих багатоніжок, із них: 8 видів – дуже рідкісні та рідкісні для заповідника, в т. ч. 1 вид *P. montanus ukrainicus* Lohm. – занесений до Червоної книги України.

2. Фауна губоногих багатоніжок налічує 27 видів, в т. ч. 10 рідкісних та дуже рідкісних для заповідника.

3. Зміни видового складу та домінуючих видів багатоніжок в досліджуваний період вказують на тенденції перебудови заповідних екосистем в напрямку формування більш складних природних ценозів із добре вираженою мозаїчністю та різноманітністю біотопів.

Література

Косьяненко Е.В., Черный Н.Г. (1996): Некоторые аспекты питания двупарноногих многоножек (Diplopoda) в Каневском природном заповеднике. - Запов. справа в Україні. 2: 59-69.
Кришталь О.П. (1947): Канівський біогеографічний заповідник. - 36. праць Канів. біогеогр. запов. 1 (1): 79-80.
Кришталь О.П. (1949): Багатоніжки Канівського біогеографічного заповідника. - Труды Канів. біогеогр. запов. (Наук. зап. Київ. держ. ун-ту). 8 (6): 13-26.

Локшина И.Е. (1969): Определитель двупарноногих многоножек (*Diplopoda*) равнинной части европейской территории СССР. М.: Наука. 1-77.
Черный Н.Г. (1988): Находка *Oxidus gracilis* (C. L. Koch) (*Diplopoda*, *Proterspermophora*) на Украине. - Вестн. зоол. 4: 86.
Черный Н.Г. (1989): Предварительная эколого-фаунистическая характеристика диплопод (*Diplopoda*) Каневского заповедника. - Пробл. общ. и молек. биол. К.: Либідь. 68-72.
Черный Н.Г. (1990): Многоножки (*Diplopoda*, *Chilopoda*) Лесостепи Украины (эколого-фаунистический анализ). - Дисс. ... канд. биол. наук. К.: 1-238.
Чорний М.Г. (1991): Поширення та особливості екології ківсяка *Leptoilulus proximus* (Něm.) (*Diplopoda*, *Julidae*) у зоні лісостепу України. - Вісн. Київ. ун-ту. Хіміко-біол. науки та науки про землю. 4: 30-33.
Черный Н.Г. (1992): Многоножки. - Флора и фауна заповедников. 50: 6-11.
Чорний М.Г. (1992): Поширення та особливості екології сірого ківсяка (*Diplopoda*, *Julidae*) у зоні лісостепу України. - Пробл. загальної та молекулярної біології. 10: 40-43.
Черный Н.Г., Головач С.И. (1993): Двупарноногие многоножки равнинных территорий Украины. Киев. 1-58.

ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КАНІВСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА

Л.О. Чорна

Канівський природний заповідник

Дослідження історії заснування та діяльності Канівського природного заповідника сприяє розкриттю суттєвої частини історії становлення і розвитку заповідної справи в Україні. Для правдивого її відтворення велике значення мають як опубліковані (літературні) джерела, так і архівні документи. Вони доповнюють одне одного, допомагають, шляхом зіставлення та аналізу, створити більш-менш цілісну та достовірну історію 85-річного функціонування Канівського заповідника.

Джерела дослідження історії Канівського природного заповідника умовно можна розділити на декілька груп, що об'єднуються як в хронологічному, так і в тематичному плані.

Найперше – це офіційні повідомлення та публікації науковців, що стояли біля витоків заповідника (1920-ті – початок 1930-х рр). Вони здійснювалися паралельно із організаційними заходами по його створенню і містять хоч і невеликий, але цінний фактичний матеріал про початковий період в історії заповідника.

Так, уже 5 серпня 1923 р. газета “Вісти ВУЦВК” (офіційний орган Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету) в розділі “Хроніка” інформувала, що Колегія Наркомзему 30 липня 1923 р. доручила Лісовому Управлінню за участю представника Наркомату освіти через відділ охорони пам'ятників старовини розглянути подані Науковим Комітетом положення про організацію Держзаповідника в районі могили Тараса Шевченка. У зв'язку з прогресуючими ерозійними процесами планувалося, за допомогою державних та місцевих коштів, заповідник “засадити лісом і провести меліорацію на ньому.” Із чого можна зробити висновок, що, попри різноманітну наукову цінність, територія майбутнього заповідника була зоною “екологічного лиха” і вимагала невідкладних меліоративних заходів.

Науковці регулярно знайомили громадськість, як просувалася робота по створенню заповідника. Публікації в центральній пресі містили обґрунтування необхідності заснування заповідника. Фактично, обнародувалися основні положення доповідної записки В.В. Різниченка до секції охорони природи Сільськогосподарського наукового комітету Наркомзему, яка повністю опублікована була лише у 1963 р. (Тар. Шевч. Док. і мат., 1963). Зокрема, у вересні 1923 р. професор О.А. Яната висвітлив перші кроки по організаційному становленню заповідника, який планувався під назвою “Перший Державний Лісовий заповідник України імені Т. Шевченка” (Яната, 1923).

Уже 1924 р. було зроблено відведення землі, виділено кошти, підготовано проект урядової постанови. Все це широкому загалу повідомляла стаття В. Скрипчинського в газеті “Культура і побут” (додаток до “Вісти ВУЦВК”).

Комісію по заснуванню заповідника очолював Анатолій Зінов'евич Носов. Саме він мав найбільш повну інформацію про роботу науковців в цьому напрямку. Тому надзвичайно цінною є його стаття у науковому двомісячнику українознавства “Україна” (Носов, 1925). В частині обґрунтування необхідності організації заповідника А.З. Носов, як і попередні автори, використовує аргументи В.В. Різниченка, посилаючись на автора. Далі А.З. Носов детально висвітлює етапи діяльності українських вчених по реалізації планів заповідання Канівських гір. Вперше прозвучала думка, що заповідник не повинен бути вузько лісовим, як передбачав Наркомзем. Саме в цей період викристалізувалася ідея створення лісостепового заповідника.

Організатори заповідника одночасно проводили наукові дослідження його території. Окремі розпоро-